

rijksuniversiteit
groningen

faculteit ruimtelijke
wetenschappen

Gevolgen van de kredietcrisis voor Noord-Nederland

Onderzoek in opdracht van de SER Noord-Nederland

Lourens Broersma

en

Jouke van Dijk

Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen
Postbus 800
9700 AV Groningen

Groningen, 9 maart 2009

Inhoudsopgave

Management samenvatting	2
1. Inleiding	4
2. Achtergronden van de kredietcrisis	4
3. Voorspelmethoden	6
4. Regionale economische groei	8
5. Werkgelegenheidsgroei	10
6. Werkloosheid	13
7. Duiding van de resultaten	16
8. Conclusie	19

Management samenvatting

Onlangs heeft het CPB voorspellingen gepresenteerd over de gevolgen van de kredietcrisis voor Nederland voor de jaren 2009 en 2010. Er wordt een zware terugslag in de economie voorzien, resulterend in dalende werkgelegenheid en stijgende werkloosheid. Deze nationale voorspellingen dienen als basis voor het maken van voorspellingen van de economische groei, werkgelegenheid en werkloosheid voor Noord-Nederland en de drie noordelijke provincies. De voorspellingen geven daarmee de effecten van de kredietcrisis weer voor het Noorden uitgaande van de landelijke prognoses, maar rekening houdend met het verschil in economische structuur tussen het Noorden en Nederland. De onderstaande tabel geeft een samenvattend overzicht van de resultaten.

Overzicht voorspellingen

		2007	2008	2009	2010
		volumemutaties (%) per jaar; werkloosheid: in 1000 personen			
BRP-groei*	Groningen	3.5	1.7	-3.0	-0.3
	Friesland	3.6	2.0	-2.7	-0.3
	Drenthe	3.5	1.9	-2.7	-0.3
	Noorden	3.5	1.9	-2.8	-0.3
	Nederland	3.7	1.9	-3.2	-0.3
Werkgelegenheidsgroei	Groningen	1.7	3.4	-0.8	-3.3
	Friesland	3.2	1.9	-1.0	-3.6
	Drenthe	3.5	2.2	-1.0	-3.7
	Noorden	2.7	2.5	-0.9	-3.5
	Nederland	2.1	2.4	-1.0	-3.8
Werkloosheid**	Groningen	19	16	21	31
	Friesland	14	12	16	24
	Drenthe	11	11	14	21
	Noorden	44	39	51	75
	Nederland	344	304	425	675

Gearceerd is voorspelling

* BRP, bruto regionaal product, exclusief delfstoffenwinning

** Werkloosheid in termen van werkloze beroepsbevolking

De kredietcrisis zal ook het Noorden hard gaan treffen en leiden tot een fors banenverlies en bijna een verdubbeling van de werkloosheid. Maar over de hele linie zijn de gevolgen iets minder dramatisch dan landelijk. De noordelijke economie krimpt iets minder sterk dan nationaal in termen van het bruto regionaal product: -2.8% tegen -3.2% in 2009. Naar verwachting zal er in 2010 nog maar een klein beetje extra krimp optreden.

Tussen 2008 en 2010 zal de werkgelegenheid in het Noorden naar verwachting dalen met 28 duizend banen, maar de procentuele daling is in het Noorden minder groot dan landelijk. In 2009 valt het banenverlies nog wel mee met 6.000, maar in 2010 verdwijnen nog eens 22.000 banen. In Friesland verdwijnen de meeste banen: 10 duizend. In Groningen en Drenthe verdwijnen naar verwachting 9 duizend banen.

De belangrijkste oorzaak van de verschillen tussen het Noorden en Nederland is het verschil in sectorstructuur. Het Noorden heeft relatief weinig exportgevoelige sectoren en de belangrijkste reden voor de huidige economische teruggang is de scherpe daling in de export. Daardoor komt de klap in het Noorden iets minder hard aan. Maar er zullen ook harde klappen vallen in het Noorden. Deze komen extra hard aan in sectoren die exporteren of investeringsgoederen leveren voor andere industrieën. Daarbij gaat het vooral om metaalindustrie en bouwnijverheid. Daarnaast zijn niet-commerciële diensten als onderwijs en gezondheidszorg in het Noorden oververtegenwoordigd. Voor deze sectoren wordt voor 2009 en 2010 als enige nog wel groei voorzien. Hiervan profiteert het Noorden dus extra.

Groningen laat de grootste BRP-daling zien, maar de kleinste krimp in het aantal banen. Dit wordt veroorzaakt door het feit dat in Groningen het aandeel van grote kapitaalintensieve bedrijven groter is dan in Friesland en Drenthe. De kapitaalintensieve bedrijven met een hoge arbeidsproductiviteit zitten in Groningen vooral in de chemie, de papierindustrie en de basismetalen. Een verlies aan productie bij deze bedrijven werkt veel zwaarder door in een daling van het BRP dan in een verlies aan banen. In Friesland en Drenthe werkt het andersom omdat daar het mkb veel dominanter is, en relatief veel zit in de metaalproducten- en machine-industrie en in de elektrotechniek- en transportmiddelenindustrie. Ook de bouw is in deze beide provincies sterker vertegenwoordigd. Al deze sectoren leveren vooral investeringsgoederen en een daling in de vraag naar die goederen heeft hier dus vooral gevolgen voor Friesland en Drenthe en dan sterker in het verlies aan banen dan in de daling van het BRP.

De verwachte stijging van de werkloosheid tussen 2008 en 2010 bedraagt voor het Noorden 36 duizend personen. Dit betekent met een toename van 92% bijna een verdubbeling, maar dat is nog net iets gunstiger dan landelijk waar een stijging van 122% wordt verwacht door het CPB. In Friesland komen er 12.000 werklozen bij en dat betekent precies een verdubbeling ten opzichte van 2008. In Groningen komen er 15.000 werklozen bij, maar omdat de werkloosheid daar al op hoger niveau ligt is de toename in procenten met 94% iets minder dan in Friesland. In Drenthe stijgt de werkloosheid met 91% en komen er 10.000 werklozen bij. Merk op dat het verschil tussen de werkloosheidsgroei met 36 duizend en de werkgelegenheidsdaling met 28 duizend impliceert dat er tussen 2008 en 2010 nog enig extra arbeidsaanbod is van bijv. schoolverlaters die geen werk zullen vinden.

1. Inleiding

Deze notitie bevat een uiteenzetting over de economische gevolgen van de kredietcrisis voor Noord-Nederland. We bespreken de effecten van de crisis op de economische groei in het Noorden, op de werkgelegenheid en op de werkloosheid voor 2009 en 2010. Uitgangspunt vormen de meest recente realisaties van economische groei en werkgelegenheid van het CBS en de meest recente landelijke prognose van het CPB.¹ Alle voorspellingen hebben betrekking op de situatie die bij ongewijzigd beleid zou ontstaan.

Deze voorspellingen worden voor 2009 en 2010 voor het Noorden gemaakt met een eenvoudig tijdreeksmodel waarmee we in staat zijn de abrupte omslag in de economie weer te geven. Deze omslag voltrok zich in het vierde kwartaal van 2008. Vanaf begin 2009 is er een geheel nieuwe economische situatie ontstaan. Naast de modelmatige aanpak wordt ook andere additionele informatie gebruikt om de gevolgen van de huidige crisis in beeld te krijgen, waaronder verschillen in intensiteit van bestedingen naar sector en prognoses uit andere bron. Uit de combinatie van deze methoden volgen prognoses voor het Noorden voor 2009 en 2010 van de groei van de economie en voor de ontwikkeling van de werkgelegenheid en de werkloosheid, incl. onzekerheidsmarges.

In hoofdstuk 2 worden kort de achtergronden van de huidige kredietcrisis uit de doeken gedaan. Hoofdstuk 3 gaat kort in op de voorspelmethode die we bij dit onderzoek gebruiken. Hoofdstuk 4 gaat over de voorspelling van de noordelijke economische groei. Hoofdstuk 5 bespreekt de voorspellingen voor de werkgelegenheid, terwijl in hoofdstuk 6 de werkloosheidsontwikkelingen worden besproken. Hoofdstuk 7 geeft een nadere onderbouwing voor de gevonden resultaten op basis van verschillen in sectorstructuur en export- en investeringsintensiteit tussen het Noorden en Nederland. Hoofdstuk 8 bevat conclusies.

2. Achtergronden van de kredietcrisis

Belangrijkste oorzaak voor de huidige crisis moet worden gezocht in een aantal gebeurtenissen in de Verenigde Staten die begonnen in 2004. In de eerste plaats de introductie door de regering Bush van 'subprime-hypotheek', die het mogelijk maakte dat huishoudens met lage inkomens een huis konden financieren. In de tweede plaats een aantal veranderingen in het toezicht op financiële instellingen, die er toe bijdroegen dat reguliere banken zich meer en meer met dit soort financiële producten gingen bezighouden.²

Het idee achter deze vorm van hypotheek is een lage en variabele rente in het begin van de looptijd, die na verloop van tijd gaat stijgen. Die

¹ Zie CBS Persbericht PB09-009 van 13 februari 2009 en de voorlopige ramingscijfers voor 2009 en 2010 van het CPB van 17 februari 2009.

² Voor meer informatie zie OECD, *Financial Market Trends 2008/2*, Pre-publication version, Parijs: OECD. En informatie van de Nederlandsche Bank op www.dnb.nl.

hogere rentebetalingen zouden geen probleem zijn, want een tweede hypotheek op de woning was mogelijk, omdat de huizenprijzen toch wel zouden stijgen. In 2007 begon in de VS de rente te stijgen; ook de rente op nieuwe (tweede) hypotheek. Tegelijkertijd zakten de huizenprijzen in. Het verkrijgen van een tweede hypotheek werd moeilijker én duurder dan verwacht. Veel Amerikanen met een laag inkomen kwamen in financiële problemen en konden hun hypotheek niet meer opbrengen. Zij werden uit hun huis gezet en het huis werd door de bank verkocht. Maar omdat de huizenprijzen laag waren leverde de verkoop (te) weinig op.

Er diende zich echter nog een veel groter probleem aan. Hypotheken van meerdere klanten waren vaak samengevoegd tot pakketjes. Hypotheekverstrekkers, waaronder banken, verkochten die pakketjes risicovolle hypotheek weer door aan andere partijen.³ Op die manier kregen ze geld om weer nieuwe hypotheek te verstrekken. Voor beleggers waren die pakketjes interessant vanwege het hoge rendement.⁴ Het rendement was voor een deel zo hoog omdat ook het risico hoog was. Er ontstond zo een levendige – internationale – handel in deze financiële derivaten, ook al waren slechts weinigen goed op de hoogte van de precieze inhoud daarvan. Toen de huizenprijzen in de VS daalden en de hypotheekportefeuilles een stuk van hun waarde verloren, werden deze derivaten in snel tempo minder waard.⁵

Gevolg was dat financiële instellingen over de hele wereld vervolgens probeerden zo snel en zo veel mogelijk hun geld veilig te stellen. Dat wil zeggen, ze wilden van hun 'slechte hypotheek' af. De waarde daarvan daalde snel. Onzekerheid over de aantallen van deze hypotheek die een bank in bezit had en de waarde daarvan had gevolgen voor de solvabiliteit van banken. Dit betekende een daling van het vertrouwen in het financiële stelsel. Het faillissement van een grote Amerikaanse zakenbank in september 2008 maakte dat de financiële wereld nog veel nerveuzer werd.

Door deze onzekerheid was het vertrouwen dat banken in elkaar hadden sterk gedaald. Dat belemmerde het interbancaire geldverkeer. In normale omstandigheden lenen banken elkaar dagelijks grote sommen geld, omdat de ene bank toevallig die dag een geldoverschot heeft en de andere bank veel betalingen moet verrichten. Later kan dat weer andersom zijn en zo functioneren de banken samen op een gezonde manier. Ondanks dat er misschien wel genoeg geld was, kwam het interbancaire geldverkeer eind 2008 tot stilstand. Het financiële stelsel werkt niet als er onvoldoende vertrouwen is. De huidige crisis is dus in eerste instantie een vertrouwenscrisis.

³ Dit is een vorm van derivatenhandel waarbij de afgeleide waarde die van het onroerend goed is.

⁴ Veel van de zgn. hedgefonds zaten in die derivatenhandel.

⁵ Om aan de nodige financiën te komen om deze derivaten te kunnen aflossen, werden massaal aandelen aangeboden waardoor wereldwijd beurskoersen kelderden.

De gevolgen zijn bekend. Meer banken gingen failliet (o.a. op IJsland) of dreigden failliet te gaan en werden met staatssteun op de been gehouden of genationaliseerd om dat te vermijden. Het interbancaire geldverkeer stokte en dat betekende ook dat kredietverlening aan bedrijven en particulieren stokte. Banken gingen hoge risicopremies leggen op hun leningen. Bedrijven konden daardoor hun af te nemen grond- en hulpstoffen niet voorfinancieren, waardoor hun productie stil kwam te liggen. Het zelfde gold voor de financiering van investeringen. Voor consumenten stokte de financiering van woningen en (luxe) duurzame gebruiksgoederen. Met als gevolg een sneeuwbaaleffect.

Dit alles heeft zich wereldwijd en in korte tijd voltrokken. In die zin verschilt deze economische neergang van de gebruikelijke recessieperioden die elke 7 tot 11 jaar voorkomen. Die perioden verlopen meestal niet synchroon tussen landen, waardoor er altijd wel ergens een regio is waar nog economische groei voorkomt en dus handel kan worden gedreven. Nu is dat niet het geval en wordt rekening gehouden met een diepe neergang. Eerst krimpt de economie, dat wil zeggen, de binnenlandse productie. Pas daarna krimpt de werkgelegenheid en stijgt de werkloosheid.

3. Voorspelmethoden

Het CPB heeft onlangs een voorspelling gemaakt van de gevolgen van de kredietcrisis voor de Nederlandse economie. Tabel 1 bevat enkele relevante uitkomsten. Hieruit blijkt duidelijk dat 2009 een jaar van een abrupte omslag wordt. Voor de meeste bestedingscategorieën is 2009 het dieptepunt. In 2010 wordt herstel van de wereldhandel verwacht waardoor export herstelt en daardoor ook de economische groei. Alleen de bedrijfsinvesteringen dalen in zowel 2009 als 2010 fors. Voor de arbeidsmarktvariabelen ligt het dieptepunt echter na 2009. Dit is een algemeen gebruikelijk beeld, omdat bedrijven het aantal banen pas gaan verminderen als de vermindering van de omzet langere tijd duurt. Men vermindert eerst het overwerk en doet een aantal klussen die zijn blijven liggen. Bedrijven proberen mensen ook aan zich te binden om kennis binnenboord te houden voor als het weer beter gaat. Dit wordt ook door de overheid gefaciliteerd door bedrijven werktijdverkorting toe te staan bij groot omzetverlies. De werknemer blijft in dienst van het bedrijf maar krijgt wel een WW-uitkering.

De nationale voorspellingen voor 2009 en 2010 van het CPB uit tabel 1 worden gebruikt om de gevolgen van de crisis voor de noordelijke economische groei te voorspellen. Dit wordt gedaan door middel van een eenvoudig tijdreeksmodel. Hiermee worden de veranderingen in de nationale BBP-groei worden doorvertaald naar de noordelijke BRP-groei door rekening te houden met verschillen in conjunctuurgevoeligheid.⁶

⁶ BRP staat voor Bruto Regionaal Product en is het regionale equivalent van het Bruto Binnenlands Product (BBP) dat voor het hele land geldt. Zowel BRP als BBP worden hier exclusief productie door delfstoffenwinning genomen. Dit omdat door

Tabel 1. Enkele kerngegevens voor Nederland, 2007-2010

	2007	2008	2009	2010
	Volumemutaties (%) per jaar			
Internationale conjunctuur				
Relevante wereldhandel	6.7	0.9	-9 ³ / ₄	1 ¹ / ₂
Volume bestedingen en buitenlandse handel				
Bruto binnenlands product (BBP)	3.5	2.0	-3 ¹ / ₂	- ¹ / ₄
Consumptie huishoudens	2.1	1.7	- ¹ / ₄	- ¹ / ₂
Overheidsbestedingen	3.3	1.2	2	1
Bruto investeringen bedrijven	4.8	9.7	-11 ¹ / ₄	-12
Uitvoer goederen (excl. energie)	7.3	1.7	-11 ³ / ₄	1 ¹ / ₂
Invoer goederen	6.8	4.2	-9 ¹ / ₄	0
Arbeidsmarkt				
Beroepsbevolking	1.6	1.5	¹ / ₂	- ¹ / ₂
Werkzame beroepsbevolking	2.6	2.1	-1	-3 ³ / ₄
Werkloze beroepsbevolking (in niveau in %)	4.5	3.9	5 ¹ / ₂	8 ³ / ₄
Werkloze beroepsbevolking (in 1000 personen)	344	304	425	675

Gearceerd is voorspelling

Bron: CPB, ramingen 17 februari 2009

De werkgelegenheidseffecten worden voorspeld op basis van een combinatie van twee methoden. Ten eerste wordt ook hier de uitkomst voorspeld op basis van een tijdreeksmodel met een vergelijkbare specificatie als die waarmee BRP-groei wordt voorspeld. Dit model geeft aan hoe de nationale verandering in de werkgelegenheid doorwerkt op de regionale werkgelegenheidsgroei. Daarnaast wordt als additionele methode bij het voorspellen van de werkgelegenheid gebruik gemaakt van de sectorspecifieke regionale arbeidsmarktprognoses van het CWI.⁷ Deze gaan echter nog uitgaat van de situatie van voor de kredietcrisis. Door deze prognoses met behulp van de CPB-prognoses en informatie uit andere bronnen aan te passen aan de omstandigheden die nu gelden, wordt een beeld verkregen van de te verwachten werkgelegenheidsontwikkeling in het Noorden naar sector.

Voor de voorspelling van de werkloosheid in het Noorden wordt gebruik gemaakt vergelijkbare modellen als eerder voor BRP en werkgelegenheid. Met deze modelanalyse worden voorspellingen gedaan voor de werkloze beroepsbevolking in de noordelijke provincies en Noord-Nederland. Ook nu weer wordt geschat hoe de nationale verandering in de werkloosheid doorwerkt op de regionale werkloosheidsgroei. Deze groeicijfers worden vervolgens omgezet naar de aantallen werkloze personen.

aardgaswinning het noordelijke BRP erg hoog is, terwijl de relatie met de noordelijke economie gering is.

⁷ Het gaat hier om de voorspellingen uit CWI, 'Regionale Arbeidsmarktprognoses 2008-2013', Amsterdam.

4. Regionale economische groei

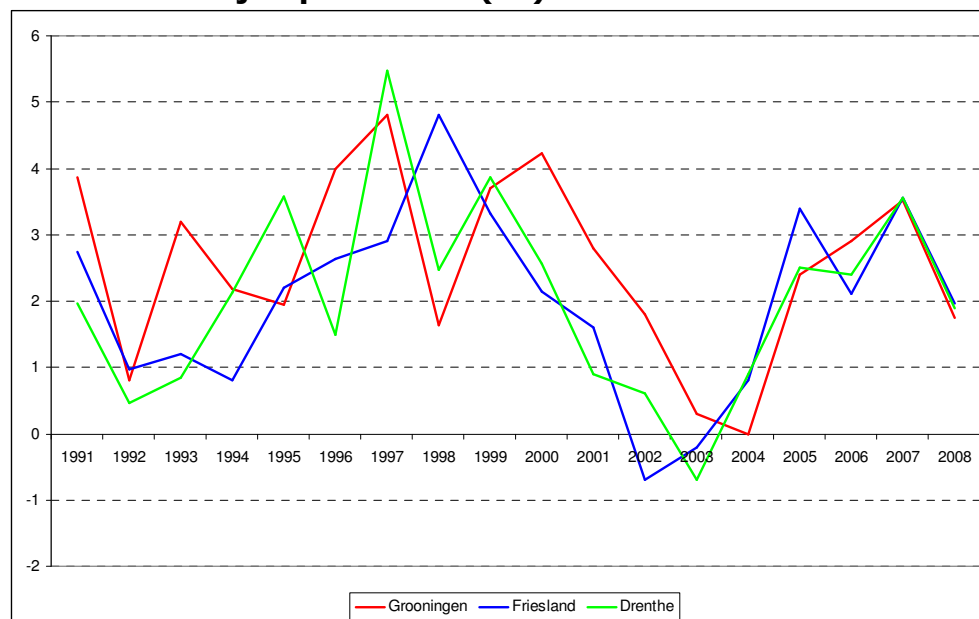
Overzicht recente verleden

De noordelijke economische groei is gedefinieerd als de volumemutaties in het bruto regionaal product (BRP), exclusief delfstoffenwinning, voor Noord-Nederland. We beschouwen hier de BRP-groei in de periode 1991-2008, afkomstig van het CBS.⁸ Dat geldt ook voor de economische groei in de drie afzonderlijke provincies in het Noorden. Voor een juiste vergelijking is ook de landelijke BBP-groei nu exclusief delfstoffenwinning genomen. Figuur 1 geeft een overzicht van deze gegevens voor de drie noordelijke provincies en in figuur 2 worden het Noorden en Nederland vergeleken.

Uit een vergelijking van beide figuren blijkt dat de BRP-groei per provincie (figuur 1) veel volatieler verloopt dan die voor het hele Noorden of Nederland (figuur 2). Hoe kleiner het ruimtelijke schaalniveau hoe gevoeliger de variabele is voor regiospecifieke schokken. Sluiting van een fabriek, bijvoorbeeld, heeft op provinciaal niveau een grotere impact dan op landsdeelniveau. Deze hoge volatiliteit maakt het ook moeilijker de provinciale BRP-groei te modelleren en te voorspellen.

De verschillen in groei tussen de provincies van figuur 1 zijn tot aan 2003 aanzienlijk. Na 2004 – dat wil zeggen na de laatste recessie van 2002/3 – zijn de provinciale groeicijfers veel dichterbij elkaar in de buurt komen te liggen. Met andere woorden, qua economische groei zijn de drie noordelijke provincies steeds meer op elkaar gaan lijken.

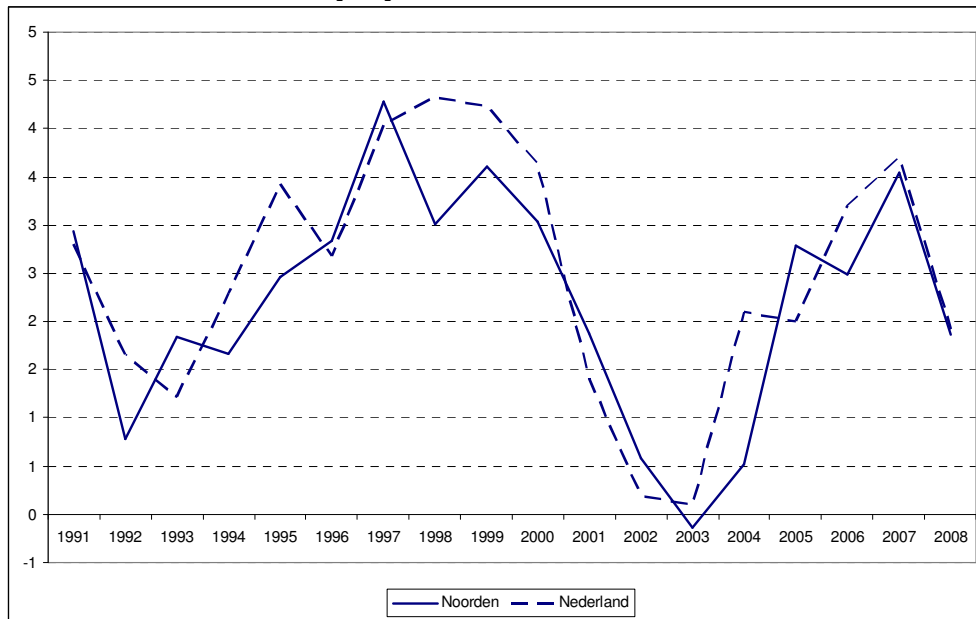
Figuur 1. BRP-volumemutaties excl. delfstoffenwinning noordelijke provincies (%)

Bron: CBS (bewerking RuG)

⁸ De BRP-groei voor 2008 is vastgesteld als de sectorstructuurcomponent van de nationale BBP-groei in 2008 naar sector van het CBS.

Figuur 2. BRP-volumemutaties excl. delfstoffenwinning, Noorden en Nederland (%)

Bron: CBS (bewerking RuG)

Iets soortgelijks valt op aan de economische groei in het Noorden en Nederland van figuur 2. Hier zijn voorafgaand aan 2000 de verschillen tussen beide nog vrij groot. Verder loopt het Noorden wat betreft de timing van de laatste recessie van 2002/3 nog ongeveer een jaar achter op Nederland, maar daarna loopt het Noorden toch steeds meer in de pas met het nationale groeipatroon.

Voorspelling BRP-groei 2009 en 2010

Tabel 2 presenteert de voorspellingen van de economische groei voor de noordelijke provincies, het hele Noorden en Nederland. Merk op dat omdat het hier gaat om groei exclusief delfstoffenwinning er een klein verschil is tussen de nationale BBP-groei van het CPB in tabel 1 en die van tabel 2. De economie in het Noorden groei krimpt iets minder dan landelijk wordt voorspeld. Dit komt vooral door een iets minder sterke krimp in Friesland en Drenthe. Groningen zit dichtert tegen het landelijke cijfer aan.

Tabel 2. Voorspelling BRP-groei excl. delfstoffenwinning

	2007	2008	Voorspelling 2009		Voorspelling 2010	
			Interval		Interval	
Groningen	3.5	1.7	-3.0	(-5.6 , -0.3)	-0.3	(-2.9 , 2.2)
Friesland	3.6	2.0	-2.7	(-4.3 , -1.0)	-0.3	(-1.9 , 1.1)
Drenthe	3.5	1.9	-2.7	(-4.4 , -1.0)	-0.3	(-2.0 , 1.5)
Noorden	3.5	1.9	-2.8	(-4.1 , -1.5)	-0.3	(-1.5 , 1.1)
Nederland	3.7	1.9	-3.2		-0.3	

* De intervallen volgen uit het voorspelmodel en geven de 90% betrouwbaarheidsintervallen weer.

Bron: RuG

Tabel 2 toont ook de 90%-betrouwbaarheidsintervallen. Dat wil zeggen dat de kans dat de correcte voorspelling in het interval ligt 90% is.⁹ Dat er in 2009 krimp zal optreden lijkt vrijwel zeker, maar in 2010 is er ook een kans dat er al weer groei zal zijn, zoals de intervallen tonen. Hoe smaller het interval hoe waarschijnlijker de uitkomst. De intervallen voor het Noorden zijn smaller dan voor de provincies. Dit betekent dat de voorspelling voor het Noorden nauwkeuriger is dan die voor de provincies. Dit heeft te maken met de volatiliteit van de provinciale economische groei (figuur 1), wat het modelleren en voorspellen bemoeilijkt. Van de provincies heeft de voorspelling voor Groningen het meest brede betrouwbaarheidsinterval en is dus het minst zeker. Landelijke betrouwbaarheidsintervallen op basis van de door het CPB gehanteerde methode zijn door het CPB niet bekend gemaakt.

5. Werkgelegenheidsgroei

Overzicht recente verleden

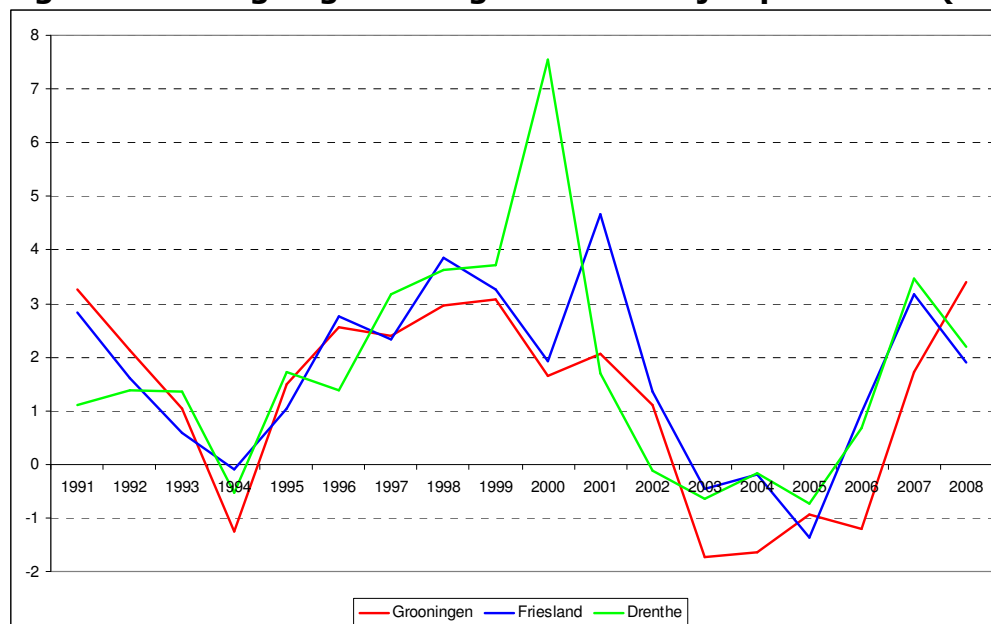
Net als bij de economische groei wordt ook nu weer eerst een overzicht gegeven van de werkgelegenheidsgroei in de figuren 3 en 4 voor de drie noordelijke provincies resp. het Noorden en Nederland.¹⁰ De banengroei in de afzonderlijke provincies ligt dicht bij elkaar in de buurt dan de economische groei van figuur 1. Alleen incidenteel springt een provincie er uit, zoals de sterke groei in Drenthe in 2000 en in Friesland in 2001. Verder zijn de gevolgen van de laatste recessieperiode 2002/3 voor Groningen ingrijpender geweest dan voor beide andere provincies. Tussen 2003 en 2007 bleef de banengroei in Groningen voortdurend achter bij, dan wel was de krimp groter dan, die in Friesland en Drenthe.

De verschillen in banengroei tussen het Noorden en Nederland in figuur 4 zijn vrij klein. Toch lag de groei in werkgelegenheid tot eind jaren 90 landelijk steeds iets boven de noordelijke groei. Tussen 2000-2002 was de groei in het Noorden iets hoger dan landelijk. Maar de gevolgen van de laatste recessie van 2002/3 voor de werkgelegenheid waren in het Noorden weer iets erger dan landelijk. Vanaf 2006 ligt de noordelijke groei weer boven de nationale groei.

⁹ Dit komt erop neer op dat de grenzen worden bepaald door 2 maal de standaard deviatie.

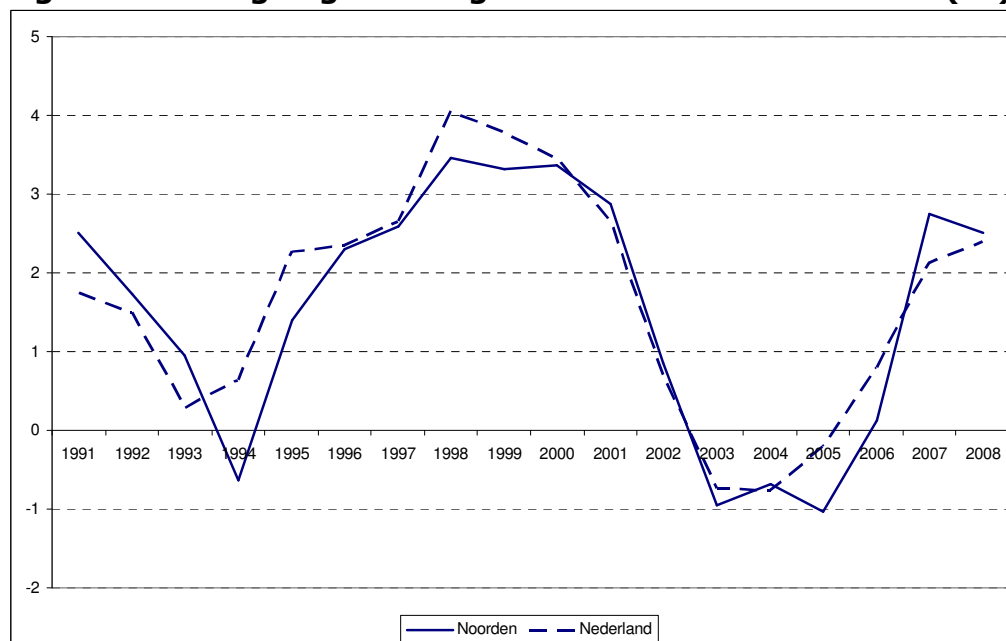
¹⁰ Werkgelegenheid wordt hier gedefinieerd als het aantal arbeidsplaatsen van 12 uur of meer per week. Die urengrens stemt overeen met de definitie van de werkzame beroepsbevolking die het CPB gebruikt in haar voorspellingen van de werkgelegenheid. Kleine baantjes (minder dan 12 uur per week) blijven hier buiten beschouwing. Zij dragen minder dan 5% bij aan voltijdswerkgelegenheid. De door ons gebruikte werkgelegenheidscijfers komen uit de provinciale werkgelegenheidsregisters (PWR). Dit is een telling van het aantal arbeidsplaatsen onder vestigingen in de provincie. Dit is een andere bron dan door het CPB wordt gebruikt. Zij gaan uit van de Enquête Beroepsbevolking (EBB) waaruit de werkzame beroepsbevolking volgt. Voordeel van een integrale telling boven een enquête is dat het veel betrouwbaarder regionale gegevens oplevert. De overeenkomende landelijke cijfers komen van het LISA (www.lisa.nl). De verschillen in de omvang van de werkgelegenheid tussen EBB enerzijds en PWR/LISA anderzijds is gering en het conjunctuurpatroon is identiek.

Figuur 3. Werkgelegenheidsgroei noordelijke provincies (%)

Bron: PWR (bewerking RuG)

Figuur 4. Werkgelegenheidsgroei Noorden en Nederland (%)

Bron: PWR, LISA (bewerking RuG)

Voorspelling werkgelegenheidsgroei 2009 en 2010

Tabel 3 presenteert de voorspelling van de werkgelegenheidsgroei voor de noordelijke provincies, het Noorden als geheel en Nederland. Deze regionale prognose voor de werkgelegenheid is gebaseerd op een combinatie van twee methoden. Als eerste is een tijdreeksmodel geschat dat vergelijkbaar is met het model dat voor de voorspelling van de

economische groei is gebruikt (zie tabel 2). Daarmee worden de meest recente CPB-prognoses in de voorspelling verwerkt, maar kan geen rekening worden gehouden met verschillen naar sectoren, omdat het CPB geen voorspellingen naar sector maakt.

Om aan dit bezwaar tegemoet te komen en in staat te zijn rekening te houden met de voor het Noorden specifieke sectorstructuur, maken we gebruik van een tweede methode. Hierin gaat we uit van een prognose voor het Noorden van het CWI die wel naar sector beschikbaar is, maar nog uitgaat van de situatie van voor de kredietcrisis.¹¹ Deze prognoses worden op grond van de CPB- en andere prognoses aangepast aan te recente ontwikkeling van de kredietcrisis en, tezamen met de uitkomsten uit het voorspelmodel, levert dat tabel 3.¹²

Tabel 3. Voorspelling werkgelegenheidsgroei

	2007	2008	Voorspelling 2009		Voorspelling 2010	
			Interval		Interval	
Groningen	1.7	3.4	-0.8	(-3.0 , 1.3)	-3.3	(-5.6 , -0.8)
Friesland	3.2	1.9	-1.0	(-2.8 , 0.9)	-3.6	(-5.3 , -1.7)
Drenthe	3.5	2.2	-1.0	(-3.5 , 1.4)	-3.7	(-6.5 , -1.1)
Noorden	2.7	2.5	-0.9	(-2.1 , 0.2)	-3.5	(-4.7 , -2.1)
Nederland	2.1	2.4	-1.0		-3.8	

* De intervallen volgen uit het voorspelmodel en geven de 90% betrouwbaarheidsintervallen weer

Bron: RuG

Net als bij de economische ontwikkeling in termen van het bruto regionaal product zoals weergegeven in tabel 2, vinden we ook voor de werkgelegenheid dat de krimp van het aantal banen in het Noorden in 2009 en 2010 iets minder sterk is dan landelijk. De grote klap voor de werkgelegenheid komt echter niet in 2009 zoals bij het BRP, maar in 2010. Dit komt omdat het enige tijd duurt voor een daling van de omzet leidt tot ontslagen. Landelijk komt het verlies uit op 325 duizend banen tussen 2008 en 2010 en voor het Noorden op 28 duizend. De krimp in het aantal banen is binnen het Noorden het minst sterk in Groningen. Friesland en Drenthe zitten dichterbij de landelijke krimpcijfers aan. De betrouwbaarheidsintervallen laten zien dat er zelfs nog een kleine kans is dat er in 2009 geen daling in het aantal banen zal optreden, maar dat deze in 2010 met grote waarschijnlijkheid wel is te verwachten. De krimp in Groningen is relatief het laagst, die in Drenthe het hoogst. De verwachte daling impliceert voor het Noorden een verlies van 6 duizend

¹¹ Het gaat hier om de voorspellingen uit CWI, 'Regionale Arbeidsmarktprognoses 2008-2013', Amsterdam.

¹² Zo hanteert het EIB eigen prognose voor de werkgelegenheidsontwikkeling in de bouw. Uit een combinatie van de verwachtingen van het CPB, sectorale economische groei in het laatste kwartaal van 2008 van het CBS toen de omslag in de economie begon en de sectorale voorspelling volgens het CWI, kan een inschatting worden gemaakt van de sectorale kwetsbaarheid voor dalende groei in het Noorden en het daarmee samenhangende werkgelegenheidsverlies.

banen in 2009 en 22 duizend in 2010. Tussen 2008 en 2010 betekent dit voor Groningen een krimp van de werkgelegenheid van 9 duizend banen, net als in Drenthe. In Friesland gaat het om een daling van 10 duizend banen.

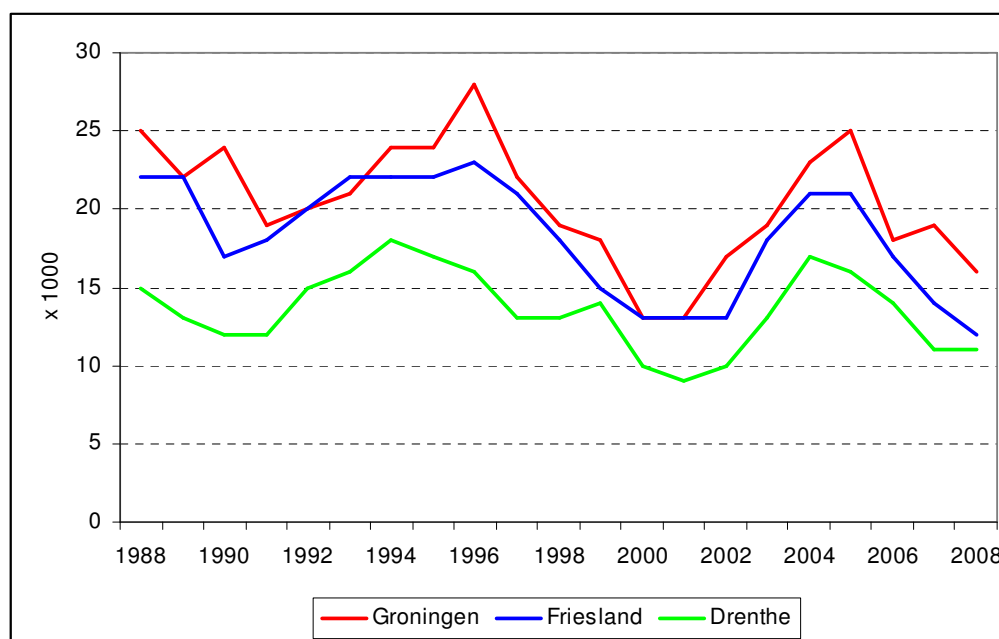
6. Werkloosheid

Overzicht recente verleden

Figuur 5 en 6 presenteren de werkloosheidsgegevens in de noordelijke provincies, resp. het Noorden en Nederland tussen 1988 en 2008. Zoals eerder al is aangegeven reageert de krimp van de werkgelegenheid sterk vertraagd op een krimp van de economie omdat bedrijven niet meteen mensen ontslaan. Dit heeft ook tot gevolg dat de werkloosheid pas enige tijd na het intreden van de recessie gaat stijgen. De laatste twee recessies van 1992/3 en 2002/3 (zie ook figuur 2) hebben hun hoogtepunt in termen van werkloosheid bereikt tussen 1994 en 1996 resp. 2004-2005. Dat wil zeggen 2 tot 3 jaar later dan het dieptepunt van de recessie volgens het BRP.

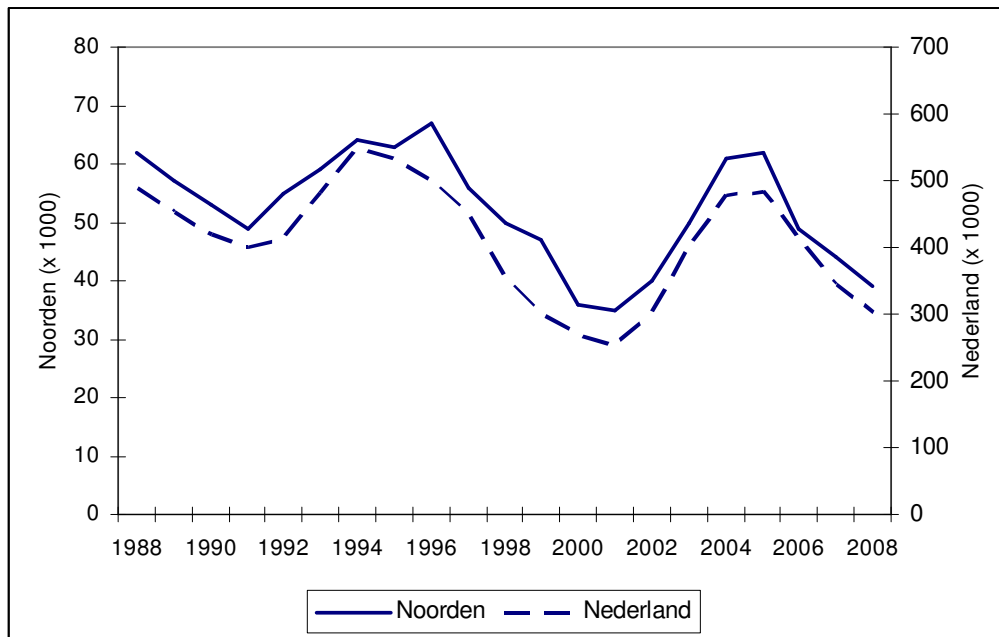
In absolute aantallen is de werkloosheid in Groningen en Friesland de afgelopen twintig jaar behoorlijk gedaald. De daling in Drenthe is minder groot geweest. Daardoor zijn de drie provincies in termen van werkloosheid meer naar elkaar toe gegroeid. In 2008 is het aantal werklozen en het werkloosheidspercentage in Groningen nog steeds het hoogst, gevolgd door Friesland en Drenthe.

Figuur 5. Werkloze beroepsbevolking noordelijke provincies 1988-2008

Bron: CBS

Figuur 6. Werkloze beroepsbevolking Noorden en Nederland, 1988-2008

Bron: CBS

Het patroon voor het Noorden en Nederland komt sterk overeen. Het tijdspatroon na de voorlaatste recessie liep in het Noorden iets achter bij dat van Nederland, maar bij de laatste was dit niet langer het geval. Na de laatste recessie (2002/3) is de werkloosheid in het Noorden ongeveer even snel gestegen als landelijk. We zullen nu nagaan of dit ook geldt voor de verwachte gevolgen van de kredietcrisis.

Voorspelling werkloosheid 2009 en 2010

In tabel 4 worden de werkloosheidsvoorspellingen gepresenteerd voor 2009 en 2010 voor de noordelijke provincies, het Noorden en Nederland. Voor het voorspellen van de werkloosheid wordt gebruik gemaakt van een tijdreeksmodel geschat op basis van de groeivoeten in de werkloze beroepsbevolking voor het Noorden, en de drie provincies. De groeicijfers worden vervolgens weer omgezet in de verwachte aantallen werklozen. De verwachte landelijke werkloosheid voor 2009 en 2010, die dient als basis voor de voorspelling van de regionale werkloosheid, is die uit tabel 1.

Tabel 4. Voorspelling werkloze beroepsbevolking (x 1000)

	2007	2008	Voorspelling 2009		Voorspelling 2010	
				Interval		Interval
Groningen	19	16	21	(15 , 29)	31	(20 , 47)
Friesland	14	12	16	(13 , 19)	24	(17 , 32)
Drenthe	11	11	14	(11 , 19)	21	(14 , 31)
Noorden	44	39	51	(44 , 60)	75	(59 , 95)
Nederland	344	304	425		675	

Bron: RuG

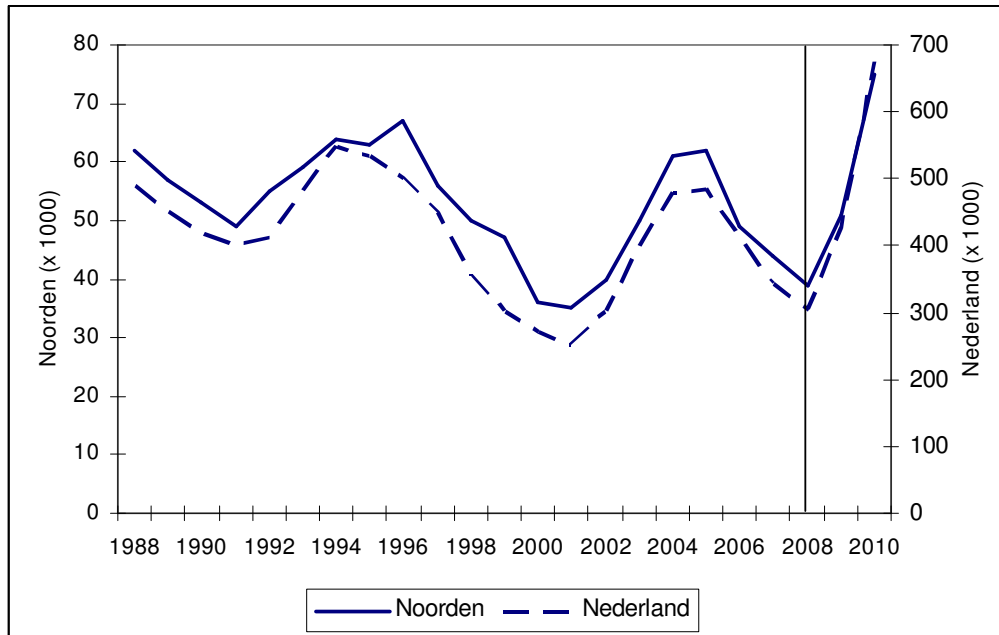
De verwachte werkloosheidsstijging over 2009 en 2010 is het sterkst voor Friesland met een verdubbeling tussen 2008 en 2010. In Groningen bedraagt de totale groei tussen 2008 en 2010 94% en voor Drenthe geldt een groei van 91%. Al deze groeipercentages zijn weliswaar hoog, maar nog altijd minder hoog dan de voorspelde landelijke groei volgens het CPB in tabel 1 die op 122% uitkomt.

Al met al komt de verwachte werkloze beroepsbevolking voor het Noorden in 2010 op 75 duizend personen uit; een stijging met 36 duizend personen ten opzichte van 2008. In Groningen stijgt de werkloosheid tot 2010 met 15 duizend, in Friesland met 12 duizend en in Drenthe met 10 duizend personen. Merk op dat de onzekerheidsmarges rondom deze voorspellingen in 2010 sterk oplopen: met 90% zekerheid zal het aantal werklozen tussen de 59 en 95 duizend liggen. Maar ook in het meest gunstige geval komen stijgt het aantal werklozen fors met 20.000 van 39 naar 59 duizend.

Het door ons voorspelde aantal werklozen betreft de werkloze beroepsbevolking. Dit is de werkloosheidsdefinitie die door het CBS en het CPB worden gebruikt voor beleidsanalyses. Omdat onze voorspellingen voortbouwen op de WLB-prognose van het CPB hebben wij om voorspeltechnische redenen ook voor de WLB gekozen. Dit cijfer wijkt echter af van de werkloosheidsdefinitie van het CWI, nu het UWV-Werkbedrijf, die uitgaan van de niet-werkende werkzoekenden (NWW) die bij het UWV staan ingeschreven. De verandering in de tijd van het WLB en het NWW-cijfer verloopt nagenoeg volgens hetzelfde patroon, maar het niveau van de NWW ligt flink hoger. In 2008 bedraagt de werkloze beroepsbevolking in het Noorden 39 duizend en er zijn 53 duizend NWW-ers. Omdat globaal geldt dat de stijging in de WLB ook voor de NWW geldt. Dit komt erop neer dat de NWW voor Noord-Nederland in 2010 ook met ca. 36 duizend zal stijgen en uit zal komen op ca. 90 duizend personen.

Tot slot laat figuur 7 de (verwachte) landelijke en noordelijke werkloosheidsontwikkeling tussen 1988 en 2010 zien. Deze figuur is vergelijkbaar met figuur 6 maar uitgebreid met de voorspelling van de werkloosheid voor 2009 en 2010. Hieruit blijkt ook dat na 2008 de landelijke werkloosheidsniveau sterker oploopt dan in het Noorden.

Figuur 7. Werkloze beroepsbevolking Noorden en Nederland, 1988-2010.

Bron: CBS en CPB (bewerking RuG)

7. Duiding van de resultaten

De gevolgen van de huidige kredietcrisis voor het Noorden zijn ernstig, maar minder dramatisch dan in de rest van het land. Dit geldt voor zowel voor de verwachte groei van de economie, de werkgelegenheid als voor de werkloosheid. Groeiverschillen tussen het Noorden en nationaal kunnen worden verklaard door verschillen in sectorstructuur en in regio-specifieke verschillen.

Om de resultaten die we hebben gevonden nader te duiden kijken we ook nog naar de uitwerking voor het Noorden van de prognoses die het CPB doet voor enkele belangrijke bestedingscategorieën (zie Tabel 1), rekening houdend met de noordelijke sectorstructuur. De vraag is in hoeverre de noordelijke economie gevoeliger is voor veranderingen in export, investeringen en overheidsbestedingen, dan de nationale economie. Ofwel: klopt het dat het Noorden sterk is in sectoren die niet zo gevoelig zijn voor veranderingen in deze bestedingen.

We gebruiken de regionale component (RC) van de productiestructuur om het belang van een sector in de noordelijke economie aan te geven. De RC geeft de aandelen in de toegevoegde waarde van elk van de sectoren in Noord-Nederland weer in afwijking van de nationale productiestructuur, exclusief delfstoffenwinning.¹³ Als de RC groter is dan 0 (de vetgedrukte getallen) dan is die sector in het Noorden omvangrijker dan landelijk.

¹³ Deze analyse kan ook gemaakt worden voor de afzonderlijke provincies, maar daarvan zien we hier vanwege de tijdsdruk vanaf.

Hiermee wordt duidelijk welke sectoren sterk in het Noorden vertegenwoordigd zijn, in termen van toegevoegde waarde, en welke niet.

In tabel 5 staat deze regionale component samen met de (landelijke) exportintensiteit per sector. De exportintensiteit is het aandeel dat export inneemt in de bruto productie (of omzet) van een sector. We beschouwen een sector als exportgevoelig als ze meer dan de helft van hun omzet in het buitenland afzetten, exportneutraal als ze 10%-50% van hun omzet exporteren en exportongevoelig als sectoren minder dan 10% exporteren.

Tabel 5 laat zien dat van de exportgevoelige sectoren het Noorden alleen in de voedingsmiddelenindustrie, elektrotechniek en transportmiddelenindustrie een oververtegenwoordiging hebben. Omdat de export van voedingsmiddelen veel minder onder druk staat van de kredietcrisis dan die van luxe verbruiksgoederen is dit niet zo erg. Voor elektrotechniek en transportmiddelen heeft het Noorden wel extra last van het inzakken van de export. In alle andere exportgevoelige sectoren speelt het Noorden echter een ondergeschikte rol. Met andere woorden, de relatieve exportongevoeligheid van de noordelijke sectorstructuur zorgt er voor dat de gevolgen van de voorspelde exportdaling minder erg doorwerken dan landelijk.

Ook investeringen zullen de komende jaren fors dalen volgens het CPB (zie tabel 1). Investeringsgoederen bestaan grofweg uit machines, transportmiddelen, gebouwen en grond-, water- en wegenbouw. Dit soort goederen wordt door een beperkt aantal sectoren geproduceerd. Het gaat vooral om de metaal-, machine- en transportmiddelenindustrie en om de bouwnijverheid. Deze zijn, met uitzondering van de machineindustrie, in het Noorden oververtegenwoordigd. Hier zal het noordelijke bedrijfsleven dus extra klappen oplopen. Echter, in vergelijking met export hebben investeringen een veel kleiner effect in het BBP.¹⁴ Het exporteffect van de kredietcrisis is daarom van veel groter belang dan het investeringseffect.

Als laatste kijken we naar de consumptieve overheidsbestedingen. Het gaat hier vooral om uitgaven aan onderwijs en zorg. Deze sectoren zijn in het Noorden sterk oververtegenwoordigd. Uit het feit dat de CPB-prognoses (tabel 1) uitgaan van een lichte groei voor deze sectoren kan worden afgeleid dat het Noorden juist profiteert van de sterke aanwezigheid van onderwijs en zorg.

Met andere woorden, de verwachte krimp in de export en de in dat opzicht gunstige noordelijke sectorstructuur maakt dat de gevolgen van de kredietcrisis, zoals door het CPB onlangs landelijk zijn berekend, voor het Noorden iets minder ernstig zijn. Als het gaat om de krimp in investeringen wordt het Noorden wel getroffen, maar de impact van investeringen op de economie is veel kleiner dan die van de export. De belangrijkste sectoren die zorgen voor het feit dat het Noorden minder gevoelig is voor de gevolgen van de kredietcrisis zijn echter de niet-

¹⁴ In 2007 bedroeg het BBP grofweg € 570 miljard, bestaande uit consumptie (€ 410 mrd) - waarvan € 150 mrd door de overheid -, investeringen (€ 110 mrd), export (€ 425 mrd) en import (- € 375 mrd).

commerciële diensten. Deze zijn sterk in het Noorden vertegenwoordigd. Vooral onderwijs en zorg zullen, in tegenstelling tot de meeste andere sectoren, de komende jaren nog groeien. Deze analyse bevestigt dus het beeld dat uit ook onze voorspellingen komt. Ook hier komt het Noorden het minder slecht uit de bus dan nationaal.

Tabel 5. Exportgevoeligheid Noorden

	RC*	Export	
		Intensiteit**	Gevoeligheid***
Landbouw, bosbouw en visserij	1.8	39.5	+
Voedings- en genotmiddelenindustrie	0.7	52.2	+
Textiel- en lederindustrie	-0.1	56.9	+
Papierindustrie	0.4	26.7	0
Uitgeverijen en drukkerijen	-0.3	8.3	-
Aardolie-industrie	-0.8	67.2	+
Chemische industrie	-0.6	68.5	+
Rubber- en kunststofindustrie	0.0	60.6	+
Basismetalenindustrie	-0.3	75.8	+
Metaalproductenindustrie	0.2	23.1	0
Machine-industrie	-0.1	66.0	+
Elektrotechnische industrie	0.3	57.4	+
Transportmiddelenindustrie	0.1	67.3	+
Overige industrie	0.9	20.3	0
Energie- en waterleidingbedrijven	1.1	4.1	-
Burgerlijke en utiliteitsbouw	0.3	1.0	-
Grond-, water- en wegenbouw	0.0	6.9	-
Overige bouwnijverheid	0.3	3.7	-
Groothandel	-3.5	9.5	-
Detail-, autohandel en reparatie	0.6	3.5	-
Horeca	-0.1	9.7	-
Vervoer over land	0.1	22.9	0
Vervoer over water en door de lucht	-0.1	69.1	+
Dienstverlening t.b.v. vervoer	-1.0	32.7	0
Post en telecommunicatie	-0.1	12.8	0
Banken	-1.3	23.3	0
Verzekeringswezen en pensioenfondsen	0.0	2.8	-
Financiële hulpactiviteiten	-0.1	2.3	-
Verhuur van en handel in onroerend goed	0.0	1.3	-
Zakelijke dienstverlening	-3.4	15.9	0
Overheidsbestuur, defensie en soc. verz.	0.7	2.1	-
Gesubsidieerd onderwijs	1.3	3.1	-
Gezondheids- en welzijnszorg	2.9	0.5	-
Milieudienstverlening	0.2	0.5	-
Cultuur, sport en recreatie	0.0	8.9	-
Overige goederen en diensten	0.0	1.3	-

* RC is regionale component van de toegevoegde waarde (2005)

** Exportintensiteit (EI): verhouding tussen export en bruto productie in % (2005)

*** Exportgevoeligheid (EG): + als EI > 50%; 0 als 10 < EI < 50; - als EI < 10%

Bron: CBS (bewerking RuG)

Ook de voorspellingen van de afzonderlijke provincies zijn met deze drie bestedingscomponenten te duiden. Het feit dat Groningen van de provincies de grootste BRP-daling laat zien, maar de kleinste krimp in het aantal banen, heeft met de structuur van het Groningse bedrijfsleven te maken. Het aandeel van grote kapitaalintensieve bedrijven is in Groningen hoger dan in Friesland en Drenthe. De kapitaalintensieve bedrijven zitten in Groningen vooral in de chemie, de papierindustrie en de basismetaleen. Wanneer hier productieverliezen optreden betekent dit een forsere terugval in BRP dan het geval zou zijn bij arbeidsintensieve sectoren. Maar tevens geldt dat door de hoge kapitaalsintensiteit het verlies aan arbeid relatief klein is.¹⁵

Voor Friesland en Drenthe is het eigenlijk net andersom. Hier is het mkb veel dominanter en zit relatief veel metaalproducten- en machine-industrie en op elektrotechniek en transportmiddelenindustrie. Ook de bouw is in deze beide provincies sterker vertegenwoordigd. Deze sectoren leveren vooral investeringsgoederen en een daling in de vraag naar die goederen heeft hier dus grotere gevolgen dan in Groningen. Door de relatief lage arbeidsproductiviteit in Friesland en Drenthe werkt productieverlies hier minder sterk door in het provinciale BRP-cijfer, maar er is wel relatief veel arbeid mee gemoeid. Chemie is in Drenthe een relatief grote sector en omdat dit een exportgevoelige sector is kan dat voor Drenthe extra negatieve effecten geven.

8. Conclusie

In deze notitie worden de gevolgen van de internationale kredietcrisis voor Noord-Nederland berekend. Duidelijk is dat ook het Noorden zwaar van de kredietcrisis te lijden zal krijgen, maar iets minder erg dan de rest van het land. De economie gaat krimpen, er zullen ca. 28 duizend banen verdwijnen in 2009 en 2010 en de werkloosheid zal eind 2010 naar verwachting toenemen met 36 duizend. De verwachte krimp in het noordelijke BRP, exclusief delfstoffenwinning, in 2009 is met -2.8% minder ernstig dan nationaal waar een productiedaling wordt voorzien van -3.2%.

Ook de verwachte daling in het aantal banen in het Noorden is iets minder dramatisch dan landelijk wordt voorzien. De werkgelegenheid reageert met ongeveer een jaar vertraging op het BRP. Voor 2010 wordt landelijk een werkgelegenheidsdaling van -3.8% verwacht, tegen -3.5% voor het Noorden. Dit betekent voor het Noorden een forse daling van de werkgelegenheid met 28 duizend banen tussen 2008 en 2010. In Friesland verdwijnen de meeste banen: 10 duizend. In Groningen en

¹⁵ Groningen heeft een hoge arbeidsproductiviteit, die ruim boven die in beide andere provincies uitkomt. Een afname in activiteiten bij het Groningse bedrijfsleven gaat daarom gepaard met een relatief sterkere terugval in BRP dan in werkgelegenheid. In Friesland en Drenthe is dat net andersom. Zie bijv. L. Broersma en J. van Dijk, 2003, 'Arbeidsproductiviteit in Fryslân: een analyse van het niveau en de groei van 1990-2000', URSI-rapport No. 305, Universiteit van Groningen.

Drenthe verdwijnen naar verwachting 9 duizend banen. Landelijk bedraagt de verwachte daling over die periode bijna 325 duizend banen.

Groningen laat de grootste BRP-daling laat zien, maar de kleinste krimp in het aantal banen. Dit wordt veroorzaakt door het feit dat in Groningen het aandeel van grote kapitaalintensieve bedrijven groter is dan in Friesland en Drenthe. De kapitaalintensieve bedrijven met een hoge arbeidsproductiviteit zitten in Groningen vooral in de chemie, de papierindustrie en de basismetaleen. Een verlies aan productie bij deze bedrijven werkt veel zwaarder door in een daling van het BRP dan in een verlies aan banen. In Friesland en Drenthe werkt het andersom omdat daar het mkb veel dominantier is, en relatief veel zit in de metaalproducten- en machine-industrie en in de elektrotechniek- en transportmiddelenindustrie. Ook de bouw is in deze beide provincies sterker vertegenwoordigd. Al deze sectoren leveren vooral investeringsgoederen en een daling in de vraag naar die goederen heeft hier dus vooral gevolgen voor Friesland en Drenthe en dan sterker in het verlies aan banen dan in de daling van het BRP.

Het oplopen van de werkloosheid als gevolg van de recessie komt landelijk uit op meer dan een verdubbeling in 2010 ten opzichte van 2008. Dit betekent een toename met ruim 370 duizend tot 675 duizend personen in 2010, ofwel een toename van 122%. Voor Noord-Nederland bedraagt de verwachte werkloosheid in 2010 75 duizend personen. Dit is een toename met 36 duizend personen, ofwel een groei van 92% tussen 2008 en 2010. In Friesland komen er 12.000 werklozen bij en dat betekent een verdubbeling ten opzichte van 2008. In Groningen komen er 15.000 werklozen bij, maar omdat de werkloosheid daar al op hoger niveau ligt is de toename in procenten met 94% is minder dan in Friesland. In Drenthe stijgt de werkloosheid met 91% en komen er 10.000 werklozen bij. Merk op dat het verschil tussen de werkloosheidsgroei met 36 duizend en de werkgelegenheidsdaling met 28 duizend impliceert dat er tussen 2008 en 2010 nog enig extra arbeidsaanbod is van bijv. schoolverlaters die geen werk zullen vinden.